

өмір дәрісін отқа жаққан кезде, оттың түсі көкке өзгергені туралы тарихта айтылған. Бұл фразеологизмнің ауыспалы мағынасы “шырқау шыңына жету, өнер-білімі кемеліне келу”;

“黄道吉日” huang dao ji gi (сөзбе-сөз: эклиптика сәтті күні) қытайлардың діни наным-сенімі бойынша жұмыс бітірудің лайықты күні. Бұл негізінде ертедегі қытайлар жұлдыздарға қарап бал ашып, бақ пен сордың туылуын межелеп бақсы-балгерлік жасайды. Олар қара айдаһар, қырман жұлдыздар шоғырын қасиетті аспан құдайлары деп біліп, осы жұлдыздар шоғыры көрінген эклиптика күні, мейлі қандай жұмыс жасасаң да түгелдей сәтті болады деп қарайды деген наным-сенімінен келіп шыққан, тіркестің ауыспалы мағынасы “сәтті күн, құтты күн” дегенді меңзейді /8, 419/.

Қазақ, ағылшын және қытай тілдердегі “қоғам” саласына қатысты түр-түстік фразеологизмдер, туыс емес халықтардың ұлттық мінез-құлық суретін, ұлттық болымысын көрсетеді. Бұл жұмысымызда, әр тиіпте үш тілдегі “қоғам” саласына қатысты түр-түстік фразеологизмдердің фразеология жүйесінде алатын орны мен қолданыс аясы, мағыналық және қолдану ерекшеліктері айқындалды. Аталған үш тілді жалпылық және жеке даралық ерекшеліктері тұрғысынан зерттеу нәтижесінде тіл – тілге тән ортақ заңдылықтар, жалпы халықтық рухани дүниеліктер, ұлттарға тән танымдық ерекшеліктер т.б. жөнінде бір қатар мағлұматтарға қол жеткіздік. Қазақ, ағылшын және қытай тілдердегі “қоғам” саласына қатысты түр-түстік фразеологизмдердің, дүниенің тілдік суретінің бір құрамдас бөлігі болып табылатындығы дәйектелді.

***

1. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. -Алматы: Ғылым, 1977. -712 б.
2. Қайдар Ә.Т. Қазақ этнолингвистикасы// Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы., 1998. 8-29 б.
3. Кәмәләшұлы Б. Монғолиядағы қазақтардың дәстүрлі шаруашылығы. Докт. Дисс. Алматы., 1997.
4. Оспанова Ф. А. Фразеологизмдер уәждемесінің лингвомәдени аспектісі. Филол. ғылым. канд. ... автореф. 10.02.20. –Алматы, 2006. -41б.
5. Қалиев С., Оразаев М., Смайылова М. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. –Алматы., 1994. - 223б.
6. «Қытай тілінің идиомдар сөздігі» («汉语成语词典») 四川辞书出版社. 成都. 2000.
7. Ислам. А. “Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік бейнесі”. Филология ғылымдары докторлы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы., - 2004 ж.
8. «Қытай тілінің идиомдар үлкен сөздігі» («成语大词典») 商务印书馆. 北京. Пекин. 2006.
9. Pickering, D. Cassell's Dictionary of English Proverbs. London, 1997, 2001. -465p.
10. «Oxford Idioms Dictionary» («牛津英语习语词典») 外语教学与研究出版社. 北京. Пекин. 2005.
11. «Қысқаша ағылшынша-қытайша фразеологиялық үлкен сөздік» (Concise English-Chinese Idioms Dictionary) 简明英汉成语大词典. 青岛出版社. 青岛. 2006.

***

Мақалада қазақ, ағылшын және қытай тілдеріндегі “қоғам” саласына қатысты түр-түстік фразеологизмдердің фразеология жүйесінде алатын орны мен қолданыс аясы, мағыналық және қолдану ерекшеліктері көрсетілді.

***

This article is about the comparative analysis of phraseological units of “society” in the Kazak, English and Chinese languages.

А.К. Анипина

«ШИЦЗИН» ӨЛЕҢДЕРІ- КӨРКЕМ ШЫҒАРМА

«Шицзин» - ұлы қытай мемлекетінде ең алғашқы көркем шығарма болып табылады. Бұл шығарманың негізгі

мазмұнынан көне қытай қоғамының хал-жағдайын, тұрмысын, салт- дәстүрін көруге болады. Бұл шығарма өзінің

ұлылығымен, маңыздылығымен, көркемдік ерекшелігімен «Иллиада», «Одиссей», «Рамайна», Махабхарата», «Слово о полку Игореве» - мен бірдей орын иеленеді.

«Өлеңде кітабы» 305 әртүрлі өлеңдер мен төрт бөлімнен тұрады:

- 1) «Го фын» - халық жырлары;
- 2) «Сяо я» - кіші мадақ (74 өлең);
- 3) «Да я» - үлкен мадақ (31 өлең);
- 4) «Сунь» - әнұрандар.

Әнұрандар 3- ке бөлінген:

- а) Чжоудың мадақ өлеңдері - 31 өлең,
- б) Лудың мадақ жырлары - 4 өлең,
- в) Сяннің мадақ жырлары – 5 өлең.

Бұл тараулар аттарын кейбір қытай әдебиетшілері әуенмен байланыстырады. Юй Гуан – инь ойынша «Го фын» - жергілікті әуендер мағынасын береді, яғни бұл тарауға әртүрлі хандықтар өлеңдері кіреді. Бұл тараудағы өлеңдер Шэньси, Шаньси, Хэбэй, Шаньдун және Хубей провинциясының солтүстік жағында пайда болған делінеді. «Я» (мадақ) – Чжоу кезеңінде «Дұрыс деп табылған» өлеңдер болған. «Сунь» (әнұран) - Юй Гуан – инь ойынша жерлеу храмдарында айтылатын өлеңдер. «Сунь» әуені ерекше салтанатты және баяу орындалады /1, 61-69/.

«Өлеңдер кітабында» одан басқа алты шығармадан тұратын бөлігі болған, бірақ тексттердің өздері бізге дейін жетпеген. Көптеген қытай ғалымдарының ойынша, Цин Ши хуанди өртегенде жоғалып кеткен болуы керек.

1-ші бөлімдегі «Халық жырларына» 160 өлең кіреді – Чжоу кезеңіндегі қытай лирикасының топтамасы.

Жырнама – Қытайдың реалистік әдебиет бастамасы: қытай ұлты, мемлекет, патша өмірбаяны, қытай ұлттық дәстүрі, салт – сана, әдет – ғұрып, патша тарихы, оған дұға – тағзым, дін, неке, махаббат, тарих, қасірет, яғни өмірдегі барлық нәрсе қарастырылған.

Жырнама негізінен бес үлкен мазмұн қамтиды:

1) еңбек және қоғамдық өмір тұрғысы тақырыбындағы өлеңдер кіреді: еңбекшіл, тарихта жазылған қажырлы істер.

2) Соғыс, аласапырандылық, өмір қиыншылығы, зұлымдық, жамандық турасында, қарапайым еңбекшіні

зұлымдықпен айдауға әкетуі сияқты мәселелер кіреді.

3) Махаббат пен неке тақырыбы, қуаныш, қайғы, қасірет суреттеледі.

4) Саяси өлеңдер: патша, ел, саясат туралы жазған.

5) Мүнәжат жырлар, мадақтау: бұл өлеңдерді көбінесе музыкамен бейнелеп айтады, патшаның парасаттылығын, ақылдылығын, шеберлілігін мадақтайды.

«Шицзин» өлеңдерінің авторы – халық болып табылады.

Негізгі көркемдік ерекшелігі – реалистік бейне, негізінен үш бейне әдісі қолданылған:

А) баяндау

Б) теңеу

В) теңестіру

Көркемдік жағынан 6 – мазмұн иеленеді:

1. ән сияқты, әуезділік
2. асқақтық
3. мадақтау
4. баяндау (шығарманы айтып беру)
5. теңеу (бір нәрсемен салыстыру)
6. теңестіру (басқа зат арқылы өз ойын білдіру)

«Өлеңдер кітабының» тағы бір ерекшелігі: 305 өлеңде бір-біріне ұқсамайтын өлең мазмұндары қолданылған.

Әдебиет тарихындағы рөлі мен ықпалына келетін болсақ,

1) қытай әдебиетіне реалистік дәстүр әкелді

2) қытай әдебиетіне лирика әкелді

3) қытай әдебиетінің кейіңгі өміріне ықпалы өте зор болды

4) фольклорлық әдебиет тарихында рөлін тұрақтандырды

Теңеу:

1) жай

2) көмескі

3) балай (шендестіруге жақындастыру)

4) шұбыртпа

Шендестіру:

1) жай

2) символдық формада

3) пейзаж арқылы /2, 89-97/

«Шицзин» өлеңдер жинағының шынайылығында еш күмән жоқ, оның өлеңдерінен сол заманғы өмір белестерін,

адамдар рухын көреміз. Мао тексттерінің дұрыстығын дәлелдеу үшін қытай ғалымдары «Шицзин» туралы қарапайым мағлұмат береді, «Цзочжуань» комментеріне сүйенеді. Бұл комментариіде Сянь - Ваннің 29 жыл билік еткен кезінде Лу хандығында мынандай жағдай болған: «Гун – Цзы Чжа У хандығынан Лу хандығына У елшісі атынан сапармен барады. Чжоу үйінде ол жақтың музыкасымен таныстыруды сұрады. Шеберлерге ол үшін «Чжоу және оңтүстік хандықтар өлеңі» айтылғанда және «Шао және оңтүстік хандықтар өлеңі» айтылғанда, ол былай дейді: «Неткен керемет! Бұнда бастау мен негіз бар, өлеңдері әлі аяқталмаған болса да еңбекке құлшыныс бар екені сезіліп тұр, оларда ешқандай реніш жоқ». Сосын «Бэй, Юнь және Вэй хандықтарының өлеңдері» айтылғанда, ол былай деп жауап берді: «Бұлар да жақсы! Бірақ бұл өлеңдерде қайғы жатыр. Менің естуімше, Вэйлік Кан – шу мен У – ванда рухани қайраттылық болған, Вэй дәстүрі де сол секілді». Сосын ол үшін «Хан иелігіндегі өлеңдерді» айтып бергенде, ол былай деп қорытынды жасады. « Бұл да керемет! Бұнда еш қорқынышсыз ой көруге болады. Чжоудың шығысқа қозғалысы да осындай болған еді». « Чжэн хандығының өлеңдеріне» былай деді: «керемет, бірақ өте майда, халық бұны көтере алмайды, сол үшін ерте жойылып кеткен!» «Ци хандығының өлеңдеріне» - Бұлар керемет! Бұлар ұлы өлеңдер деп атауға тұрарлық. Тэй – ван Шығыс теңізге үлгі болған және оның хандығы өлшеусіз!» «Бань хандығының өлеңдеріне» - Сондай керемет! Сондай ұлы! Бұнда қуаныш бар. Чжоу – ваннің шығысқа сапары болған!» «Цинь хандығының өлеңдеріне» - Бұнда біз айтуға тұрарлық Су әуені бар, егер Цинь Ся хандығының бірі болғанда, оның ұлылығында шек болмас еді!» «Вэй хандығы өлеңдеріне» - Бұлар да керемет! Олар тік және шебер, жағымды келген, біреу таулы шатқалдан оңай өтіп бара жатқан секілді. Кімде- кім олардың қайраттылық рухын бекітсе, сол таза басшы болар еді». «Тан хандығы өлеңдеріне» - Көзге бірден түсетіні – ой

тереңдігі. Осы жерде Тао мен Тан хандықтарының халқы қалған емес пе? Бұлай болмаса, олардың қайғысы осынша тереңге кетер ме еді? Ханның мейірімді қажырлығы әсер етпесе, кім бұндай өлеңдерді құра алатын еді?» «Чэн хандығының өлеңдеріне» - Мемлекетте басшы болмаса, ол көп уақыт өмір сүріп тұрар ма еді. «Гуй хандығы өлеңдері» және басқалары туралы ештеңе айтпай қойды. «Кіші мадақ» өлеңдерін шырқап бергенде, ол: «Керемет! Ойға толы және бірдей рух иеленген, наразылық сөзбен берілмеген. Чжоу үйінің рухтық қажырлығы құлаған, бірақ халық әлі сақталмаған /3, 156-159/.

«Өлеңдер кітабы» - халық өмірінің әуенді – поэтикалық өнерге негізгі тақырып болып алынғандығы көрсетеді. «Шицзинде» еңбекке, қайғы мен қуанышқа бағытталған өлеңдер бар. Бұл өлеңдер жаңа сезімге, жылылыққа, нәзіктікке бағытталған. Оларда жер иісі мен гүл иісі сезіледі. Олар уақыт заңы мен халық дәстүрлерін сақтап қалды. Әр өлең мақсатқа бағытталған, аяқталған сюжет иеленеді. Әр өлең аяқталысы, ортақ ішкі тақырып жағынан ерекшеленеді, адам табиғатпен тығыз байланысты екенін көрсетеді.

«Шицзин» өлеңдеріндегі «халық жырлары» бөлімінде махаббат тақырыбы – негізгі тақырып болып қарастырылады. Бұл өлеңдерден халық қуанышын, қайғысын, қасіретін, болашаққа деген ізгі үмітін көреміз.

Махаббат лирикасындағы көптеген өлеңдер пуритандық конфуцишілдік мектептің канондық кітабы болуға лайықты емес. «Шицзиннің» махаббат өлеңдері - көне қытай фольклорының керемет мысалы. Хан дәуірінде коментаторлар өлеңдерді барынша бұрмалауға әрекет жасаған, өмірлілігі мен халықтылығынан айырғысы келді, конфуцишілдік мектеп көрсеткен қоғамға лайықты жасағысы келді.

Мысалы: «Келін туралы өлең» - ханшайымның табыстары. Онда ешқандай қызғаныш жоқ, әйел мен еркек арасында тура қатынас бар, некелері белгіленген уақытта қиылады.

Чжу Си коментарий жазғанда, конфуцишілдік идеологияға қарсы шығып, мазмұндарды шынайы түпнұсқаға келтіріп түсіндірді.

Мысалы: Чжу Си «Әйел туралы» өлеңде күйеуі тастап кетіп бара жатқан әйел туралы түсіндергенде, әділетті көмекшілердің лайықты емес басшының кетіп қалғанын туралы жерін сызып, жары «қыдырымпаз әйел» болғандықтан, тастап кеткенін ашық жазады.

Шығармалар халыққа танымал болып, қолдау табу үшін, нақты тарихи жағдайлармен байланысты болу керек болды. А.С.Пушкин айтуынша: «Климат, басқару образы, сенім - әр халыққа поэзия айнасынан көрінетін ерекше физиономия береді.»

Ли Цзи ақын айтуынша: Біздің тарихи өмірімізде ұлы ақындардың ұлы өлеңдері халық рухы атымен жазылғандар немесе олар халық ызасын көрсеткен. Сондықтан бұл өлеңдер бізге дейін сақталып келеді. Уақыт олардың көздің жауын алар сәулесін өшіре алмайды.

Лирикалық шығармаларға жағдай мен көрініс қажет емес. Өлеңдер адамды баураған сезімді білдіру үшін құралды, оны алаңдатты, оған лирикалық сезім тудырды.

Өлеңдерде халықтың санғасырлық рухани өмірі, эстетикалық сезімдері бейнеленген. Өз өмірлеріне қуаныш пен рахат тудырады, берік достық, ғашығы туралы тәтті сезімдер, бақытты отбасы туралы, терең және адал сезімдер туралы армандарын көрсетті.

Лирикалық шығармалар басқа тарау шығармаларынан асып түседі. «Шицзиннің» лирикалық өлеңдері сана, сезім және күту арқылы,- дейді жаңа әдебиетші Чжан Ань – тай, - мықты сезім, ой және сенім арқасында халық шығармашылығы ең сүйіктіге айналды.

«Халық жырлары» тарауында махаббат және неке туралы өлеңдер негізгі мазмұн иеленді. Бұл ерекшелікті Чжу Си де көрген. Әйелдер мен еркектердің айтқан өлеңдерінен сезімді көруге болады. Өлеңде әр аймақ дәстүрі беріледі. Осындай ерекшелігіне қарамастан, ортақ нәрсе:

адалдық, тазалық, қарапайымдылық, сезім тереңдігі.

«Чжуннан сұрай бастадым» өлеңінде махаббат тақырыбы қозғалады, жасөспірімдер ортасында жанұялық кедергілер болады, осылардың барлығы жағдайды қиындатып тұрады. Қыздың махаббатына ата – ана еркі зиянын тигізеді. Сезіммен бірге қорқыныш бірге жүреді, ана сөзінен сескену, аға – іні арасында талқылауға түседі. Бұл өмірде терең қайғы бар, феодалды жанұялық канондар ғашық адамдар бақытына зиянын тигізеді.

Бұл кітапқа кірген өлеңдердің көбісі көне қытай шаруаларының еңбекке деген құлшыныстарын шебер суреттейді, еңбекті махаббаттан да жоғары қояды. Бірақ қаншалықты білектерін сыбанып шаруа істесе де өздерінің ғашық жарларын мүлде естен шығармауға тырысып бағады.

«Шицзин» өлеңдерінің авторлары жай қарапайым сөздерді үйлестіруге шебер болған, олардан жанды өмір бейнесін көруге болады.

Мысалы: «Жасару» өлеңі Самитұлы Жақсылықтың аудармасында:

Періштедей бір сұлу,
Тоспаушы еді бұрыштан
Көрінбейді қарасы,
Зарыға күтем, қыстығам.
Сұлу бикеш сауытын
Ұсынды сырлы назбенен.
Сауыт сәуле шашады
Кем емес нұры өзінен.
Қырдан әкеп ұсынды
Ақ сеуілді тартуға
Сұлу ұсынған соң да
Көркі оның артуда.

«Өлеңдер кітабына» еңген көп өлеңдер еңбек тақырыбына да арналған. Қытай халқы еңбекқор халық, көп адам тек екі қолымен қажымай еңбек ету арқасында өмір сүрген. Еңбек тақырыбындағы өлеңдер махаббат тақырыбындағы өлеңдермен тығыз байланысты, себебі еңбек тақырыбындағы өлеңдерден жігіттің үйінен алыс жерде отбасын асыраймын деп, еңбек етуге кеткендігін, қашан сүйген жарына жететіндігін ойлап отырады, ауыр жұмыстан шаршап келгенде жары туралы ойлағанда, бар азабы сейіліп кетеді.

Көптеген өлеңдер жер шаруашылығымен айналысатын адамдар жайлы, көне қыстаулардан көшіп келгендер жайлы баяндалады.

Атақты қытай ғалымы Гуньсунь Ни – цзы айтуынша:

«Дауыстың барлық түрі адам жанында пайда болады, ал адам жанына барлық қоршаған орта заттары әсер етеді. Осы заттардың әсер етуі адамның сөйлегендегі дыбысынан байқалады, осы дыбыстардың өзгеріске ұшырауын біз дыбыстың модуляциясы дейміз. Адамды рахат сезімге бөлейтін би ырғағымен қозғалатын құс қанаттары әуенді музыка тудырады. Егерде адам жаны қайғыға толы болса, шығатын дыбыс та қайғылы болады, біртіндеп жай дыбысқа айналып жоғалады. Егер адам қуанышты, қоршаған ортасына риза көңілде болса, әуендер жай және нәзік болып шығады; шаттық көңілде болса, әуендер шатыққа толы және қысқа болады; адам ашулы болса, дауысы жуан, зор, қатал болады; құрметке ие болса – адал және момын болады; жүрегі махаббатқа толы болса - гармонды және жіңішке дыбыстар шығады.» Сондықтан махаббат тақырыбына еңген өлеңдер әуені жіңішке болған /4, 45-46/.

«Шицзин» өлеңдерін орындауда әртүрлі музыкалық аспаптар қолданылады, олар көне аспаптар. Ол аспаптардың көбісі Шань – Инь дәуіріне тиесілі болып табылады: тас гонг, барабан, шылдырмақ

т.б..Бұл аспаптар археологиялық қазба кезінде табылған. Осы аспаптардың ішінде ең үлкен қызығушылыққа ие болған үлкен тас гонг болды, оны «дашицзин» деп атады. Ол жолбарыс бейнесімен безендірілген.

Басшы адал және турашыл, күшті болса, халық салтанатты болады. Басшы тыныш және жайлы болса, әуен табиғи, үйлесімге толы, халқы нәзік және махаббатқа толы болады. Басшы қамсыз, салақ болса, әуен жалықтырып жіберетін, қалай болса солай болады.

***

1. Шицзин- книга песен и гимнов. (пер.с кит. А. Штукина). М.,Худ.лит.1987г.
2. Федоренко Н.Т. « Очерки современной китайской литературы». М.,1953г.
3. История культуры Китая. М., Наука, 1974 г.
4. Китайская поэзия. М., Наука, 1982 г.
5. Васильев Н.С. «Материалы по истории китайской литературы». М.,1978 ж.

***

В статье автор рассматривает художественное содержание «Шицзина», которое включает в себя уклад жизни древних людей, переживания, любовь, тоску. Песни «Шицзина» показывают трудолюбие древних китайцев.

***

At this article the writer considers “Shijing`s” maintenance. Basic maintenance of the songs includes sadness, love and work. Shijing`s songs shows hard-working of ancient Chinese people.

А. Қойбақова

ЛАО ШЫ-НЫҢ «АРБАКЕШ» РОМАНЫНДАҒЫ РЕАЛИЗМ КӨРІНІСТЕРІ

Кез-келген заманның қаламгері, егер ол шын талант болатын болса, өзі өмір сүрген дәуірдің шындығын бедерлемей тұра алмайды. Егер шындықты айналып өтіп, өз жанын ғана күйттеп, жалғандыққа жол берсе, онда ол адамның қас талант, халық ұлы болмағаны. Бұл реттен келгенде, Лао Шы - өз дәуірінің бар шындығын көркем ой, кестелі тілмен өрнектеп берген ұлы тұлға. Ал Лао Шы өмір сүрген дәуірдегі түбірлі мәселелер - шетел империалистерінің езгісі мен қытай

халқының азаттық күресі арасындағы майдан, ішкі әлеуметтік қарама-қайшылықтар еді. Жазушы шығармаларынан бұл келелі тақырып мольнан орын алды. Әсіресе, оның шығармашылығындағы өнімді де өрелі кезең 1930 жылдардан басталғандай. Олай дейтін себебіміз, осы кезеңде Лао Шы шығармалары сан жағынан да, сапа жағынан да өсе түскендігі айқын аңғарылады.